

Agrarna prenaseljenost uvjetuje u našim krajevima od sredine prošlog stoljeća dva bitna procesa: proces snažnih dioba posjeda i emigraciju stanovništva. Procesom diobe posjeda nastala je današnja agrarna struktura karakteristična za agrarno prenaseljen kraj u kojoj bitno značenje ima izuzetno sitan posjed. Veličina posjeda najvećeg dijela gospodarstava agrarno prenaseljenog kraja iznosi tek nekoliko ha zemlje. Posjed je rascjepkan u veći broj sitnih čestica što otežava prostornu organizaciju i intenzitet obrade zemlje<sup>3</sup>. Orientacija proizvodnje polikulturnog je karaktera i pretežno namijenjena vlastitim prehrambenim potrebama. U iskorištavanju zemljišta najveća pažnja posvećena je kulturama koje daju sigurnije i veće prinose.

Postojeća agrarna struktura prenaseljenog agrarnog kraja rezultat je, dakle, duge agrarne evolucije, koja se vršila u uslovima autarkične ekonomije i agrarne prenaseljenosti. Intenzitet dioba vremenski je promjenljiv i odražava stupanj agrarne prenaseljenosti. Fragmentacija posjeda vršila se kod nas intenzivnije do drugog svjetskog rata, dok je emigracija seoskog stanovništva uglavnom u stalnom porastu.

U uslovima industrijalizacije i urbanizacije agrarno prenaseljeni krajevi doživljavaju daljnje značajne promjene koje se svode na smanjenje prenaseljenosti. Mogućnost zapošljavanja u neagrarnim djelatnostima pospješuje proces emigracije u koji je pretežno uključeno mlado stanovništvo. To naravno utječe na smanjenje gustoće naseljenosti, a uvjetuje ponegdje stagnaciju pa i pad apsolutnog broja stanovnika. Stagnacija, odnosno pad apsolutnog broja stanovništva pospješuje također smanjeni prirodni priraštaj stanovništva. Osobine emigracije i smanjeni prirodni priraštaj utječu na starenje demografske mase kraja.

Pod utjecajem industrijalizacije i urbanizacije agrarni, a posebno agrarno prenaseljeni krajevi u većini slučajeva gube homogenu značajku, te u njima sve više dolazi do izražaja socijalna diferenciranost. Mogućnost zapošljavanja u neagrarnim djelatnostima uvjetuje u agrarno prenaseljenom kraju proces deagrarizacije koji se najprije očituje u pojavi neagrarnog i stanovništva dvojnog zanimanja, te mješovitih i nepoljoprivrednih gospodarstava.

Procesom deagrarizacije dolazi do značajnih promjena u iskorištavanju zemljišta, a očite su promjene fizionomskog karaktera vidljive u pejzažu.

U prigradskim područjima usprkos agrarne prenaseljenosti može doći i do drugačijih procesa. U njima konjunktura poljoprivred-

3. Problem prostorne organizacije obrade i utjecaj usitnjenog posjeda na intenzitet iskorištavanja možemo vidjeti iz radova Cene Malovrha: Analiza gospodarsko-prostorske strukture individualnih kmetijskih obratov različitih agrarnih predelov Slovenije, Geografski vestnik XXXVII, Ljubljana, 1965, str. 15—160; te Značaj i važnost privredno-prostorne strukture individualnih poljoprivrednih gazdinstava, Zbornik radova prvog jugoslavnskog simpozija o agrarnoj geografiji, Ljubljana, 1965, str. 110—110.

nih proizvoda utječe na jačanje agrarne aktivnosti. Proces deagrarizacije zahvaća samo manji dio gospodarstava, a emigracija stanovništva svedena je pretežno na mlađu kvalificiranu radnu snagu. U iskorištavanju zemljišta dolazi do brzih inovacija jer se pažnja posvećuje konjunktturnim kulturama, a to je uglavnom povrće.

Proces deagrarizacije i proces jačanja agrarne aktivnosti smanjuju višak agrarnog stanovništva, odnosno agrarnu prenaseljenost. Glavni uzrok tih promjena je, dakle, mogućnost zapošljavanja u neagrarnim djelatnostima, odnosno mogućnost komercijalizacije agrarnih proizvoda. Slabije mogućnosti zapošljavanja izvan vlastitog posjeda i prodaje agrarnih proizvoda konzerviraju i podržavaju tradicionalne oblike agrarnog iskorištavanja i agrarnu prenaseljenost.<sup>4)</sup> Općenito se može istaći da stupanj suvremene transformacije agrarnog kraja odražava stupanj i snagu utjecaja industrijalizacije i urbanizacije.<sup>5)</sup>

Primjere za navedene tendencije suvremene evolucije agrarno prenaseljenog kraja možemo naći u okolici Varaždina. Analizom dviju katatarskih općina iz Gornjeg porječja Bednje i Varaždinskog polja, istaći ćemo neke procese karakteristične za pojavu deagrarizacije, odnosno jačanja agrarne aktivnosti.

## II

Gornje porječje Bednje<sup>6)</sup> agrarno je prenaseljen kraj u kojem se tipična obilježja »agrarne gladi« javlja već od sredine prošlog stoljeća.<sup>7)</sup> Od tada već možemo pratiti emigraciju stanovništva koja je jačala sve do danas. Prenaseljenost uvjetuje jaku fragmentaciju posjeda i promjenu cjelokupne agrarne strukture kraja. Prosječna veličina posjeda smanjena je na oko 2 ha zemlje. 1960. g. 78,5 posto gospodarstava imalo je posjede do 3 ha, dok je s posjedom do 2 ha zemlje bilo 57 posto gospodarstava. U uslovima takvih posjedovnih osobina čitavo Gornje porječje Bednje zahvaća nov, suvremen proces deagrarizacije. Intenzitet procesa deagrarizacije pokazuje znatne teritorijalne razlike. Najjači je u rubnom području Bednjanskog polja gdje su se razvila glavna naselja i po-

4. U takvim uslovima je u izoliranim dijelovima NE Poljske još uvijek zadržan troljni sistem s ugarom kao organizacioni oblik iskorištavanja zemlje, a koji je u našim krajevima nestao u 19. stoljeću (W. Biegajło i J. Tobjasz: Zagadnienie trojpolowki z ugorem. Wies Grabowiec. Przegląd geograficzny, Tom 29, 1957, str. 111—141).

5) Kao primjer snažne suvremene transformacije pod utjecajem industrijalizacije i urbanizacije možemo navesti nizinu Kamniške Bistrice (V. Klemenčič i M. Jeršič: Elementi transformacije Bistričke ravnine, Kamniški zbornik, Kamnik, 1967, str. 3—46).

6) Gornje porječje Bednje teritorijem se uglavnom poklapa s općinom Ivanec, a ograničeno je planinskim nizom Ivančica—Strahinčica, republičkom granicom sa Slovenijom te rijekom Plitvicom.

7) Vidi o tome: Ivan Crkvenčić: O agrarnoj strukturi Gornjeg porječja Bednje, Geografski glasnik br. XII, Zagreb, 1957, str. 101—115.

dignuti industrijski pogoni. Katastarska općina Druškovec, o kojoj će kasnije biti više govora, nalazi se na rubu Bednjanskog polja, povezana je željezničkom prugom i cestom s Varaždinom i ostalim centrima, pokazuje osobine jače deagrarizacije.

Varaždinsko polje<sup>8)</sup>, iako se položajem i prirodnim osobinama znatno razlikuje od Gornjeg porječja Bednje, ipak ima slične osobine agrarne strukture a i tendencije suvremenog razvoja odgovaraju uglavnom gornjem porječju Bednje. Velika usitnjenost posjeda karakteristika je agrarne strukture Varaždinskog polja. Tako je npr. 1960. g. 60,2 posto gospodarstava Varaždinskog polja imalo posjed veličine do 2 ha zemlje, dok je 78,6 posto gospodarstava imalo posjede do 3 ha zemlje.<sup>9)</sup> Zbog blizine Varaždina i bolje povezanosti Varaždinsko polje ipak pokazuje, osobine naglašenije diferenciranosti u procesima suvremenog razvoja.

Prije svega treba istaći da deagrarizacija zahvaća najveći dio naselja Varaždinskog polja. To su većinom naselja bliža Varaždinu ili naselja uz željezničke pruge za koje je također karakteristična usitnjenost posjeda i oskudica obradivih površina. Na zaposleno stanovništvo u neagrarnim djelatnostima otpada u ovim naseljima i preko 36 posto stanovništva, a na mješovita i nepoljoprivredna gospodarstva otpada preko 70 posto od ukupnog broja gospodarstava.

Naselja koja u Varaždinskom polju imaju jače izražene agrarne komponente možemo uvrstiti u dvije kategorije.

U prvu kategoriju možemo uvrstiti ona naselja koja su jače zadržala agrarne komponente zbog toga što njihovo stanovništvo, zbog udaljenosti od grada, saobraćajnica i industrijskih pogona, nema većih mogućnosti zapošljavanja van vlastitih gospodarstava. Za ova naselja karakterističan je velik udio čistih poljoprivrednih gospodarstava, a neznatan udio zaposlenog stanovništva u neagrarnim djelatnostima (u nekim naseljima i iznad 1 posto). Gospodarstva ovih naselja podržavaju stari sistem (polikulturalni) iskorištavanja zemljišta bez većih inovacija. Emigracija stanovništva jače dolazi do izražaja pa pretežni dio ovih naselja ima pad apsolutnog broja stanovnika.

U drugu kategoriju naselja s jače izraženim agrarnim komponentama možemo uvrstiti ona naselja, koja usprkos nepovoljne

8) Varaždinsko polje nizinski je kraj, funkcionalno jače povezan s Varaždinom, a najvećim dijelom ograničen rijekom Dravom i tercijskim prigorjima. Osobine pojedinih dijelova polja utjecale su na način iskorištavanja zemljišta i razvoj naseljenosti. Uz rijeku Dravu i Plitvicu prostiru se vlažne aluvijalne zone, koje se uglavnom iskorištavaju kao travne površine. Između njih prostire se, za agrarno iskorištavanje, vrlo vrijedna diluvijalna zona, na kojoj se je razvio Varaždin i najveći dio naselja Varaždinskog polja (o tome vidi radove P. Kurteka: Gornja Hrvatska Podravina, Zagreb, 1966, te Varaždin. Funkcionalni odnosi grada i okolice, Geografski glasnik XXVI, Zagreb, 1964, str. 183—217).

9) Podaci koji se odnose na 1960. godinu rezultat su popisa individualnih poljoprivrednih gospodarstava 1960. godine.

zemljišno-posjedovne strukture i, zbog blizine Varaždina, većih mogućnosti zapošljavanja u neagrarnim djelatnostima, pokazuju tendenciju jačanja agrarne aktivnosti. To se posebno odnosi na znatan dio naselja zapadnog dijela Varaždinskog polja. U strukturi gospodarstva prema izvorima prihoda na čista poljoprivredna gospodarstva otpada i do 70 posto gospodarstava. Iseljavanje stanovništva smanjeno je tako da sva ova naselja imaju stalan porast svog stanovništva. U iskorištavanju zemljišta dolazi do čestih inovacija s težnjom da se agrarna proizvodnja prilagodi potrebama tržišta. Ovakve osobine razvoja imaju i naselja katastarske općine Vidovec.

U daljnjem izlaganju pokušat ćemo, na primjeru katastarskih općina Vidovec<sup>10</sup> i Druškovec<sup>11</sup>, istaći neke osnovne procese karakteristične za područje koje se sve više deagrarizira (katastarska općina Druškovec) i prigradsko područje (katastarska općina Vidovec), koje pokazuje tendencije jačanja agrarne aktivnosti.

Za katastarske općine Vidovec i Druškovec karakteristična je izrazita sitnoposjednička struktura. Kako vidimo iz tabele 1. 66 posto gospodarstava katastarske općine Vidovec ima posjede do 3 ha zemlje, dok je u katastarskoj općini Druškovec čak 69 posto gospodarstava biti veći i da će katastarska općina Vidovec pokazivati sitnog posjeda mogli bi očekivati da će u obim katastarskim opći-

Tab. 1. Gospodarstva katastarskih općina Vidovec i Druškovec prema veličini posjeda 1960. g. (u %)

Table 1 The households of the cadastral parishes of Vidovec and Druškovec according to the size of land holdings in 1960 (in %)

	do 0,5 ha	0,5-2ha	2-3ha	3-5ha	5-8ha	8-10 ha	10 i više ha	Ukupno
Vidovec	2	41	23	21	10	1	2	100
Druškovec	2	38	29	23	6	1	1	100

10) Katastarska općina Vidovec obuhvaća šest naselja koja su se razvila u zapadnom dijelu Varaždinskog polja, na kontaktu aluvijalne doline Plitvice i zone diluvijalnih nanosa. Najveći dio zemljišta nalazi se u zoni diluvijalnih nanosa i iskorištava se kao oranice (66 posto površine). Visok udio oraničnih površina pogodovao je, usprkos sitnog posjeda, jačanju agrarnih komponenata općine. Površina ove katastarske općine iznosi 1124 ha zemlje. U šest naselja, čija je udaljenost od Varaždina manja od 10 km, bilo je 1961. g. registrirano 1784 stanovnika.

11) Katastarska općina Druškovec s površinom od 1479 ha obuhvaća dio diseciranog tercijarnog prigorja Ravne gore te manje površine uz tokove Bednje, Voće i Plitvice. Brežuljkasti dio iskorištava se uglavnom kao oranice s pjeskovitim i llovastim tlom, dok niži i vlažni dijelovi uz tokove služe kao travne površine. Katastarska općina Druškovec obuhvaća šest naselja s 2440 stanovnika (1961.). Kroz općinu prolazi željeznička pruga i cesta za Varaždin. Udaljenost pojedinih naselja od Varaždina iznosi u prosjeku 15 do 20 km.

nama doći do izražaja težnja da se višak radne snage zaposli u neagrarnim djelatnostima. S obzirom na blizinu Varaždina i prema tome veće mogućnosti zapošljavanja u industriji i drugim djelatnostima u gradu, mogli bi očekivati da će broj zaposlenih van gospodarstava biti veći i da će katastarska općina Vidovec pokazivati jači stupanj deagrarnizacije<sup>12</sup>. Međutim, struktura gospodarstava prema izvorima prihoda upućuje na drugačije stanje. Visok udio poljoprivrednih gospodarstava, koji je 1960. g. iznosio 66 posto (Tab. 2), ukazuje na primarno značenje agrarne aktivnosti katastarske općine Vidovec. Za razliku od toga u katastarskoj općini Druškovec prevladavaju mješovita gospodarstva na koje je 1960. g. otpadalo 64 posto od ukupnog broja gospodarstava, što pored drugih pokazatelja upućuje na jači proces deagrarnizacije<sup>13</sup>.

Tab. 2. Gospodarstva katastarskih općina Vidovec i Druškovec prema izvorima prihoda 1960. i 1966. g. (u %)

Table 2 The households of the cadastral parishes of Vidovec and Druškovec according to income sources in 1960 and 1966 (in %)

	Godina	Ukupno	Poljoprivredna	Mješovita	Nepoljoprivredna
Vidovec	1960	100,0	66,0	31,5	2,5
	1966	100,0	60,0	30,0	10,0
Druškovec	1960	100,0	35,0	64,0	1,0
	1966	100,0	33,0	61,0	6,0

Pod utjecajem Varaždina katastarska općina Vidovec sve više poprima osobine prigradskog područja. Blizina Varaždina zapravo je i uvjetovala jačanje agrarne aktivnosti ove katastarske općine. Naime, blizina gradskog tržišta i mogućnost prodaje agrarnih proizvoda<sup>14</sup> omogućilo je da većina gospodarstava znatne novčane prihode ostvari od agrarnih proizvoda, a to je isto tako dalo veći stimulans za jačanje agrarne aktivnosti. Težnja za zapošljavanjem u neagrarnim djelatnostima najviše se osjeća u gospodarstvima sa sitnim posjedima, katastarske općine Vidovec, koji ne pružaju veće

12) Najčešći su slučajevi da prigradska područja s ovako nepovoljnom zemljišno-posjedovnom strukturom, kao što je npr. katastarska općina Vidovec, u jačoj mjeri deagrarniziraju (Vladimir Klemenčić: Transformacija prigradske zone, Zbornik VII kongresa geografa SFRJ, Zagreb, 1964. str. 194.)

13) Pored velikog udjela mješovitih gospodarstava za katastarsku općinu Druškovec je karakterističan i visok udio stanovništva u sekundarnim i tercijarnim djelatnostima, a iznosi 54 posto stanovništva (u katastarskoj općini Vidovec samo 24 posto).

14) Prema anketi izvršenoj 1966. g. 83 posto gospodarstava prodaje agrarne proizvode i to pretežno povrće. Na gradsku tržnicu pojedine proizvode odnosi 29 posto gospodarstava, dok poljoprivredna zadruga pojedine proizvode otkupljuje od 80 posto gospodarstava.

moćnosti agrarnog iskorištavanja. Tako je npr. od 31 posto mješovitih gospodarstava preko polovine imalo posjede manje od 2 ha zemlje. Na nepoljoprivredna gospodarstva otpadalo je 1960. g. samo 2,5 posto gospodarstava koja su se pretežno odnosila na naselje Vidovec, koje ima manje centralne funkcije za okolna naselja<sup>15</sup>.

U katastarskoj općini Druškovec, nasuprot Vidovcu, veličina posjeda gospodarstava nema većeg utjecaja na formiranje mješovitih gospodarstava, jer u svim posjedovnim grupama Druškoveca prevladavaju mješovita gospodarstva.

Značajna je činjenica da u periodu od 1960. g. do danas u katastarskim općinama Vidovec i Druškovec nije došlo do većih promjena u međusobnim brojčanim odnosima pojedinih gospodarstava prema izvorima prihoda. Navedeno stanje iz 1960. g. se uglavnom održava. Jedino su u periodu od 1960. do 1966. nešto porasla nepoljoprivredna gospodarstva u obim katastarskim općinama, a istovremeno neznatno se smanjio broj mješovitih i nepoljoprivrednih gospodarstava (tab. 2)<sup>16</sup>.

Neznatne promjene u udjelu pojedinih kategorija gospodarstava prema izvorima prihoda posljedica su slabog intenziteta zapošljavanja u neagrarnim djelatnostima<sup>17</sup>. Iako se, udio pojedinih gospodarstava u posljednje vrijeme izrazitije ne mijenja, ipak se u katastarskim općinama Vidovec i Druškovec značajne kvantitativne i kvalitativne promjene mogu uočiti unutar postojećih gospodarstava. Prije svega treba istaći pojavu staračkih gospodarstava<sup>18</sup>, koja su u suvremenom razvoju agrarno prenaseljenog kraja sve češća pojava.

Pojavu staračkih gospodarstava može uvjetovati više faktora<sup>19</sup>. Postanak staračkih gospodarstava u katastarskim općinama Vidovec i Druškovec posljedica je već istaknutih procesa karakterističnih za agrarno prenaseljen kraj, tj. stalne migracije i starenja stanovništva. Starenje gospodarstava i opće stanovništva posljedica je, dakle, ranijeg višeg prirodnog priraštaja i emigracije i kasnijeg smanjenja prirodnog priraštaja<sup>20</sup>.

15) Naselje Vidovec ima osnovnu školu, mjesni ured, poljoprivrednu zadruhu, prodavaonice, ambulantu i gostionice.

16) Podaci navedeni u radu za 1966. g. dobiveni su detaljnim anketiranjem gospodarstava.

17) Postotak zaposlenog stanovništva kod općine Vidovec povećao se od 1961. do 1966. s 9,4 posto na samo 10 posto, dok se udio zaposlenog stanovništva katastarske općine Druškovec, koji je 1961. g. iznosio 20 posto, i dalje podržava.

18) Pod staračkim gospodarstvom podrazumijeva se ono gospodarstvo čiji su svi članovi stariji od 50 godina.

19) Pojava staračkih domaćinstava opširnije je obrađena u slijedećim radovima: Svetozar Livada: Staračka poljoprivredna domaćinstva, Sociologija sela br. 13—14, Zagreb, 1966. str. 3—16; Petar Marković: Staračka domaćinstva na selu, Sociologija sela br. 2, Zagreb, 1963, str. 21—27.

20) Stopa prirodnog priraštaja stanovništva kretala se u katastarskoj općini Druškovec između dva rata prosječno 25 promila, a u katastarskoj općini

U katastarskoj općini Druškovec, kao i u čitavom gornjem porječju Bednje, jače dolazi do izražaja iseljavanje stanovništva što uvjetuje čak i pad apsolutnog broja stanovnika<sup>21</sup>. Proces emigracije stanovništva slabije je izražen u katastarskoj općini Vidovec tako da ova katastarska općina bilježi, stalan, iako slab porast stanovništva. Međutim, stanovništvo katastarske općine Vidovec pokazuje tendencije bržeg starenja. Indeks starosti<sup>22</sup> stanovništva katastarske općine Vidovec iznosio je već 1961. g. 0,365 a danas već iznosi preko 0,4 što znači da je proces starenja stanovništva katastarske općine Vidovec znatno razvijen. Indeks starosti stanovništva katastarske općine Druškovec iznosio je 1961. g. 0,267. Treba naglasiti da stanovništvo pojedinih naselja navedenih katastarskih općina kao i veći broj gospodarstava imaju osobine jače izražene starosti<sup>23</sup>.

Detaljnim anketiranjem gospodarstava 1961. g. utvrdili smo da je u katastarskoj općini Vidovec te godine 9 posto, a u katastarskoj općini Druškovec 11 posto staračkih gospodarstava. Uzimajući u obzir da se radi još uvijek o agrarno prenaseljenom kraju u kojem gustoća naseljenosti iznosi i preko 130 st/km<sup>2</sup>, možemo reći da je udio staračkih gospodarstava katastarskih općina Vidovec i Druškovec visok.

Tab. 3. Prosječan broj članova gospodarstava katastarskih općina Vidovec i Druškovec 1966. g.

Table 3 The average number of household members in the cadastral parishes of Vidovec and Druškovec in 1966

	Poljoprivredna	Mješovita	Nepoljoprivredna	Staračka	Prosjek	
					1961.	1966.
Vidovec	4,2	4,9	3,9	1,9	4,3	4,3
Druškovec	3,4	5,1	3,1	1,7	4,6	3,8

Osobine emigracije i prirodnog priraštaja katastarskih općina Vidovec i Druškovec uvjetuju, osim stvaranja staračkih gospodarstava, i znatne razlike u broju članova pojedinih gospodarstava prema izvorima prihoda. Mješovita gospodarstva imaju najveći

Vidovec oko 19 promila. U poslijeratnom periodu prirodni priraštaj stanovništva smanjio se u katastarskoj općini Druškovec na oko 8 promila, a u katastarskoj općini Vidovec na oko 5 promila.

21) U periodu od 1948. do 1961. g. katastarska općina Druškovec izgubila je 3 posto svog stanovništva, dok je u istom periodu stanovništvo katastarske općine Vidovec poraslo za 2 posto.

22) Indeks starosti određen je na osnovi odnosa stanovništva starijeg od 59 i mlađeg od 19 godina. Ako je indeks starosti veći od 0,4 računa se da je starenje uzelo maha.

23) Tako je npr. indeks starosti stanovništva sela Papinec u katastarskoj općini Vidovec iznosio već 1961. g. 0,502.

broj članova, što je i najčešća pojava u našoj zemlji<sup>24</sup> a zatim po broju članova slijede čista poljoprivredna, nepoljoprivredna i staračka gospodarstva (tab. 3).

Međutim, možemo uočiti da su razlike u broju članova pojedinih gospodarstava prema izvorima prihoda znatno veće u katastarskoj općini Druškovec nego u katastarskoj općini Vidovec. Veće razlike u broju članova gospodarstava katastarske općine Druškovec posljedica su jače emigracije stanovništva, koja se pretežno vrši iz čistih poljoprivrednih gospodarstava<sup>25</sup>. Općenito se prosječan broj članova gospodarstava katastarske općine Druškovec smanjuje, dok u katastarskoj općini Vidovec stagnira (tab. 3).

Prosječne razlike i nejednake promjene u broju članova gospodarstava prema izvorima prihoda upućuju na dinamiku suvremenog demografskog razvoja katastarske općine Druškovec, koja doživljava deagrarizaciju, te stabilniji demografski razvoj katastarske općine Vidovec kao posljedica jačanja agrarne aktivnosti.

Kvantitativne i kvalitativne promjene seoskih gospodarstava utječu na promjene iskorištavanja zemljišta, što je slučaj i u katastarskim općinama Vidovec i Druškovec.

Analiza karata iskorištavanja zemljišta katastarske općine Druškovec 1956. i 1966. godine pokazuju karakteristične promjene u iskorištavanju zemljišta, koje općenito prate proces deagrarizacije agrarnog kraja. To je npr. tendencija napuštanja oraničnih površina, a istovremeno porast površina livada. Iako promjene oraničnih u površine livada nemaju velike razmjere, ipak ova tendencija je značajna i upućuje na općenito smanjeni interes za obradive površine. Pretvaranje oranica u livade dolazi u onim gospodarstvima u kojima se pojavljuje oskudica poljoprivredne radne snage. Većinom su to mješovita gospodarstva. Socijalni ugar<sup>26</sup> se ne pojavljuje, pa »ozelenjavanje« površina odgovara postojećem stupnju deagrarizacije još uvijek u cjelini agrarno prenaseljene katastarske općine Druškovec.

U katastarskoj općini Vidovec nema tendencija većih promjena u kategoriji iskorištavanja zemljišta. Postojeći površinski odnosi kategorija, među kojima udio oranica iznosi 67,4 posto uglavnom se podržavaju.

24) Dr Ivan Klauzer: *Struktura poljoprivrednih i mješovitih gospodarstava*, Sociologija sela, br. 1, Zagreb, 1963, str. 25—42.

25) Anketiranjem gospodarstava katastarske općine Druškovec uočeno je da čista poljoprivredna gospodarstva najviše gube svoje članove i da je preko 90 posto staračkih gospodarstava nastalo iseljavanjem mladih članova iz poljoprivrednih gospodarstava.

26) Socijalni ugar je zemljište koje je neobrađeno zbog socijalnih razloga, a ne zbog nepovoljnih prirodnih osobina (W. Hartke: *Die Sozialbrache als Phänomen der geographischen Differenzierung des Landschaft*, Erdkunde, Band X, Heft 4, Bonn, 1956, S. 257—269; K. Ruppert: *Zur Definition des Begriffes »Sozialbrache«*, Erdkunde, Band XII, H. 3, Bonn, 1958, S. 226—231).



U načinu iskorištavanja obradivih površina intenzivne kulture<sup>27</sup> imaju najveće značenje u Gornjem porječju Bednje i Varaždinskom polju. Međutim, Varaždinsko polje pokazuje izrazitiju orijentaciju na intenzivne kulture. Tako je npr. od zasijanih oraničnih površina katastarske općine Vidovec 1960. g. na intenzivne kulture otpadalo 63 posto površina (tab. 4). U katastarskoj općini Druškovec najveći dio zasijanih površina također otpada na intenzivne kulture (51 posto), ali su osim toga procentualno dosta velike površine zasijane i ekstraktivnim kulturama (40,5 posto).

Tab. 4. Iskorištavanje oranica i vrtova katastarskih općina Vidovec i Druškovec 1960. g.

Table 4 The use of arable land and gardens in the cadastral parishes of Vidovec and Druškovec in 1960

	Ukupno	Intenziv- ne kultu- re	Ekstenziv- ne kultu- re	Struktu- rotivne kulture	Nezasija- no
Vidovec	100,0	63,0	31,0	6,0	—
Druškovec	100,0	51,0	40,5	8,0	0,5

U katastarskim općinama Vidovec i Druškovec veliko značenje ima i uzgoj stoke. Preko 90 velikih stočnih jedinica (VSJ)<sup>28</sup> na 100 ha poljoprivrednog zemljišta upućuje na visok stupanj uzgoja stoke u obim katastarskim općinama (tab. 5). Najveća pažnja posvećuje se uzgoju goveda. Dok je u katastarskoj općini Druškovec naglašenija orijentacija na uzgoj goveda, u katastarskoj općini Vidovec se, pored uzgoja goveda, dosta pažnje posvećuje i uzgoju svinja (tab. 5). U posljednje vrijeme u obim katastarskim općinama dolazi do jačanja uzgoja stoke<sup>29</sup>.

Jačanje uzgoja stoke u katastarskoj općini Druškovec u vezi je sa smanjenim interesom za obradivim površinama i proizvodnjom intenzivnih kultura<sup>30</sup> a povećanjem površina livada i krmnih kultura.

27) Klasifikacija triju osnovnih grupa kultura izvršena je na agrotehničkoj osnovi. Intenzivne kulture (kukuruz, krumpir, povrće i dr.) zahtijevaju veća ulaganja, više ljudskog rada, ali daju veće prihode. Ekstraktivne kulture (žita) iscrpljuju tla, zahtijevaju manja ulaganja i ljudskog rada, ali u odnosu na intenzivne kulture daju manje prihode. Strukturotvorne kulture (djeteline i ostalo krmno bilje) obogaćuju tlo mineralnim sastojcima (J. Kostrowicki: Land Utilisation. Case Studies: Origins, Aims, Methods, Techniques, Geographia Polonica 5, Warszawa, 1965, p. 7—28).

28) Velika stočna jedinica (VSJ) jedinična je vrijednost za prikazivanje uzgoja stoke, a iznosi 500 kg mesa.

29) Tako se je npr. broj goveda katastarske općine Druškovec od 1960. do 1966. g. povećao s 1,9 na 2,1 goveda po gospodarstvu a u katastarskoj općini Vidovec s 1,8 na 2,0 goveda po gospodarstvu.

30. Anketiranje gospodarstava katastarske općine Druškovec pokazalo je da pojedina gospodarstva smanjuju površine intenzivnih kultura, a pove-

Tab. 5. Uzgoj stoke katastarskih općina Vidovec i Druškovec 1960. g.  
Table 5 Livestock raising in the cadastral parishes of Vidovec and Druškovec in 1960

	Vidovec		Druškovec	
	% od VSJ	Broj VSJ na 100 ha	% od VSJ	Broj VSJ na 100 ha
Konji	20,2	18,5	7,7	7,1
Goveda	55,2	50,5	71,7	66,1
Svinje	22,9	21,0	19,0	17,5
Perad	1,7	1,5	1,6	1,4
Ukupno	100,0	91,5	100,0	92,1

Jačanje uzgoja stoke (goveda i svinja) u katastarskoj općini Vidovec u skladu je s općenito jačanjem agrarne aktivnosti u ovoj katastarskoj općini. Cjelokupna agrarna aktivnost katastarske općine Vidovec sve više se vezuje za potrebe tržišta. To uvjetuje dinamičnost inovacija u istorištavanju zemljišta i općenito u životu ljudi tog kraja. Treba istaći stalno jačanje proizvodnje intenzivnih kultura, a posebno povrća. To je kraj prvenstveno poznat po uzgoju kupusa. Od svih agrarnih proizvoda kupus većini gospodarstava donosi najveće novčane prihode<sup>31</sup>. Osim kupusa sve veća pažnja pridaje se uzgoju drugog povrća (grašak).

U posljednjih nekoliko godina dolazilo je u katastarskoj općini Vidovec do promjena u stočarskoj proizvodnji, s time da se je, prema konjunkturi na tržištu, mijenjao interes za tov teladi, tov svinja, uzgoj odojaka i pilića itd.

Za agrarnu aktivnost katastarske općine Vidovec značajnu ulogu ima poljoprivredna zadruga, koja garantiranim otkupnim cijenama osigurava proizvodnju pojedinih kultura<sup>32</sup>. U organiziranju proizvodnje i distribucije agrarnih proizvoda vrlo je jaka i privatna inicijativa<sup>33</sup>.

Procesi deagrarizacije odnosno jačanja agrarne aktivnosti uvjetuju u katastarskim općinama Vidovec i Druškovec vidljive promjene u pejzažu. Te se najviše očituju u promjenama izgleda kuća i naselja kao posljedice brze građevinske djelatnosti. Tako je npr. od svih sadašnjih kuća katastarske općine Vidovec 63 posto sagra-

đavaju površine pod krmnim kulturama. U vezi s time i broj stoke se povećava, jer, osim što ne iziskuje mnogo više radne snage (ispašu i prehranu stoke mogu vršiti djeca i starije osobe), uzgoj stoke omogućuje znatne novčane prihode (prodaja mlijeka i teladi) i smanjuje novčanu glad.

31) U 1966. g. (prema anketi) 82 posto gospodarstava katastarske općine Vidovec imalo je najveće novčane prihode od prodaje kupusa.

32) Poljoprivredna zadruga vrši otkup poljoprivrednih proizvoda od 80 posto gospodarstava katastarske općine Vidovec.

33) U selima katastarske općine Vidovec bilo je 1966. g. 10 privatnih kamiona, 4 traktora i 40 elektr. mlinova.

đeno u poslijeratnom periodu. Nešto jača izgradnja kuća došla je do izražaja u katastarskoj općini Druškovec u kojoj je u poslijeratnom periodu izgrađeno 70 posto kuća<sup>34</sup>.

Razlike u veličini i obliku seoskih domova<sup>35</sup> proizlaze iz načina života i socijalnih osobina njihovih vlasnika. Mješovita i poljoprivredna gospodarstva više pažnje posvećuju stambenoj zgradi, dok poljoprivredna gospodarstva, u skladu sa stupnjem agrarne aktivnosti, znatnu pažnju posvećuju i gospodarskim zgradama.

Izgradnja i obnova seoskih domova odraz su materijalnih mogućnosti gospodarstava. Najveću aktivnost u izgradnji kuća pokazuju u katastarskoj općini Druškovec mješovita i nepoljoprivredna gospodarstva. To potvrđuje činjenica da usprkos slabljenju agrarne aktivnosti rastu materijalne mogućnosti mješovitih gospodarstava<sup>36</sup>. Izrazitije razlike u obimu potrošnje i općenito materijalnih mogućnosti između čistih poljoprivrednih i mješovitih gospodarstava, očituju se u katastarskoj općini Druškovec. U katastarskoj općini Vidovec, međutim, čista poljoprivredna gospodarstva imaju karakter nosilaca inovacija kako u iskorištavanju zemljišta tako i u elementima urbanizacije. Isto tako treba naglasiti da mješovita gospodarstva katastarske općine Vidovec pokazuju veći interes za agrarno iskorištavanje, te često novac dobijen iz neagrarnih djelatnosti ulažu u uzgoj komercijalnih kultura.

Primjer katastarskih općina Vidovec i Druškovec upućuje na složenost suvremene evolucije agrarno prenaseljenog kraja u kojem, u zavisnosti od prirodnih osobina, agrarne strukture, mogućnosti zapošljavanja viška radne snage u neagrarnim djelatnostima, blizine i povezanosti s gradom, dolaze do izražaja dva glavna procesa deagrarizacije, odnosno jačanja agrarne aktivnosti. Oba procesa smanjuju agrarnu prenaseljenost. Prvi smanjenjem agrarnog stanovništva, a drugi intenzificiranjem agrarne aktivnosti. Oba međutim istovremeno uzrokuju značajne demografske promjene i promjene u iskorištavanju zemljišta.

34) Najintenzivniji period izgradnje kuća bio je u periodu od 1961. do 1966. g. kada je u katastarskoj općini Vidovec izgrađeno 24, a u katastarskoj općini Druškovec 33 posto kuća.

35) Pod seoskim domom podrazumijevamo stambene i gospodarske zgrade.

36) Istraživanja u Poljskoj pokazala su da se mješovita gospodarstva odlikuju slabijom agrarnom proizvodnjom, ali istovremeno znatno većom potražnjom od čistih poljoprivrednih gospodarstava (J. Kostrowicki: The influence of Industrialization and Urbanisation on Land Use and Agriculture in Poland, *Geographia Polonica* 3, Warszawa, 1964, p. 175—192).

Istraživanja kod nas pokazala su također da su ukupna godišnja novčana sredstva mješovitih domaćinstava 2,17 puta veća od godišnjih novčanih sredstava poljoprivrednih domaćinstava, a za 1,4 puta manja od nepoljoprivrednih domaćinstava (S. Livada: Mješovita gospodarstva u Jugoslaviji, *Sociologija sela* br. 7—8, Zagreb, 1966, str. 25—43).

**Summary****TENDENCIES OF THE PRESENT EVOLUTION IN AN OVERPOPULATED  
FARMING REGION  
INSTANCES FROM THE ENVIRONMENT OF VARAŽDIN**

by  
Milan Vresk

The environment of Varaždin is an overpopulated agrarian region where early overpopulation led to fragmentation of land holdings and to emigration. The fragmentation of holdings, which changed the entire agrarian structure, was very intensive till the Second World War. Since then, under the influence of the development of industry and urban centres, the environment of Varaždin has shown new tendencies in its agrarian evolution. The farm labour surplus either finds jobs in industrial plants or emigrates to towns, and most of the environment of Varaždin shows a tendency towards abandoning farming. As an example of it the author deals with the cadastral parish of Druškovec in the upper reaches of the Bednja.

The inhabitants of the cadastral parish of Druškovec have rather limited opportunities for employment in non-agrarian activities. A number of them are employed in local industrial plants and in a colliery or commutes to Varaždin but a considerable number, particularly young people, emigrate. Employment in non-agrarian activities and emigration have led to significant changes in the structure of the population and economy in the cadastral parish of Druškovec. The number of inhabitants is decreasing because of emigration and a reduced population growth (9.5 per mill) and the average age is rising. The economic structure is dominated by households with mixed income sources (64%). Emigration does not affect all households in the same way. Most emigrants come from pure farm households. Such emigration leads to considerable differences in the number of household members (households with mixed incomes have the largest number of members, then follow farm households and none-agrarian ones) and to farms run by aged people. The land use shows diminishing field acreage and increasing acreages of meadows and feed crops, and consequently stock raising is also increasing.

The case of the (periurban) cadastral parish of Vidovec in the plain of Varaždin evinces different tendencies. Despite small holdings but because of the proximity of Varaždin (less than 10 km away) and better employment possibilities in non-agrarian activities, the farm activity is growing stronger at Vidovec. Emigration is not as large as at Druškovec so that the population number is continuously increasing. In the economical structure, households with purely agrarian incomes dominate (66%). Most of the land is used for growing intensive crops, particularly vegetables (cabbage, peas, etc.). The farm production is being increasingly adapted to the needs of the market and therefore undergoes frequent changes.